

Sociological study of Armenian female image in Iranian prose literature with the approach of imagology

Ovsanna Baghumyan^{*}, Alireza Emami^{**}

Rohollah Hadi^{***}

Abstract

Armenians have always played a significant role in Iranian culture and literature. Examining the confrontation between the Iranian society and the Armenians can be a place for various sociological, literary, historical, and cultural studies. In this article, we have investigated the image of Armenian women, an essential part of Armenian society, in Iranian fiction before the Islamic Revolution. First, we have introduced the knowledge of imagology and mentioned its brief history, and then, using the findings of this knowledge, we have examined the image of Armenian women in Iranian fiction. After collecting the samples, we have concluded that the face of the Armenian woman in the samples can be categorized in the form of two main images. First, the Armenian woman is a beautiful and free woman who is mainly represented as an object for marriage or pleasure, and secondly, the working and hardworking Armenian woman who have an admirable and respectable image and are in a way in front of the first category.

Keywords: Armenian women, Armenians, Iranian fiction, exoticism, imagology, misogyny

^{*} PhD in Persian language and literature, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author),
obaghumyan@ut.ac.ir

^{**} Assistant Professor of Persian language and literature, University of Tehran, Tehran, Iran, aremami@ut.ac.ir

^{***} Associate Professor of Persian language and literature, University of Tehran, Tehran, Iran, rhadi@ut.ac.ir

Date received: 11/02/2024, Date of acceptance: 05/05/2024

Introduction

In Persian literary texts, the Armenian community, one of the most important religious minorities in this country, has been mentioned many times. By examining these references, it is possible to analyze the relationship of this minority with Iranians, Iranian culture, and most importantly, the literary reflection of this relationship. Examining the image of Armenian women is an important part of this type of study, which helps us to understand the relationship between Iranian society and the position of the Armenian minority in it. The purpose of this study is to investigate how the image of Armenian women appears in Iranian literature and its impact on Iranians' self-knowledge.

Research background

Lilit' Safrastyan carried out one of the first studies about Armenians in Persian fiction in the 20th century in the articles «Armenian Image in Contemporary Iranian Literature» and «Asia Between Two Worlds», by Shahrnoush Parsipour. Must be noted, that these studies did not cover all the issues concerning Armenians in the Iranian authors' books, and also, they were not conducted with a specific methodology.

In addition, Hourii Berberyan examines the situation of Armenians before the 19th century to the first decade of the 20th century in the book *Armenians and the Iranian Constitutional Revolution of 1905-1911* (Berberyan, 2018). In the book *Armenian Christians in Iran: Ethnicity, Religion, and Identity*, James Barry also deals with issues such as the construction of society, the educational system, and the status of Armenian women in Iran today (Barry, 2019).

Methodology and Materials

This research was conducted by examining and analyzing prose works of Iranian writers from the constitutional period to the Islamic revolution (1357-1278 Khorshidi). First, the fictional works of prominent Iranian writers of this period were studied to find the mentions of Armenian women, then the extracted materials were analyzed by the theory of imagology. According to researchers of the imagology school, to recognize ourselves better, we must evaluate ourselves in comparison with others. Brigitte Le Juez, referring to Pageaux, writes in this regard: "Studying an image, therefore, means establishing its conformity (or non-conformity) to an existing model in the culture of the group examining another" (Le Juez, 2021:11). Image theorists define the main feature of the image as arising from the difference between an "I" and the "other" and between «here»

and «there». Sometimes, a culture finds in another culture features desirable for itself, but for various reasons, it is impossible to gain them, and thus the concept of «exoticism» comes into being.

Results

Based on the data collected in this research, in Persian fiction, most Armenian female characters are repeated in the form of several fixed stereotypes. In general, the image of Armenian women in Persian fiction can be divided into two categories: first, beautiful, free, seductive, and sexually attractive women, and second, working women or women who are active in any way in the field of work and economy.

In the first group, what the writers are interested in is the beauty and attractiveness of Armenian women and girls, their free behavior, and the desire to marry them despite the ban. This image has its roots in the literature of previous periods and has become a macro model that may not match reality. In many cases, beauty is considered the main feature of Armenian women, and this issue reduces the depth of their personalities. This view is due to the belief that external beauty necessarily leads to bad behavior and liberation from the moral and social constraints of these women, which in turn is the result of attributing Armenians to European and Western culture. On the other hand, the beauty of Armenian women and at the same time the prohibition of marrying them has caused this minority to become an exotic domestic group. Also, writers often used Armenian characters as a means to express taboo issues in society (such as cheating on a husband).

In the second category, examples of the presence of Armenian women in Persian fiction have been presented, which show them as independent and capable women in society and economy, contrary to the existing stereotype. Although this issue may indicate the comprehensive view of the authors, the first view prevails over the second view.

According to the analyzed data, it can be said that in Iran, the Armenian community was viewed as «an internal other». In this picture, often at first sight, there is no geographical border between «here» and «there» between Iranians and Armenians, but, even though it seems that the geographical borders are the same, the imaginary borders of these two communities are always have been separated. This issue is more visible in the analysis of Iranian «me» and Armenian «other». In matters such as marriage with Armenian women, the Iranian «me» is always distinguished from the Armenian «other» and any intercourse or marriage with these women will either bring dishonor to the

family or as a semi-imaginary and romantic event, such as establishing sexual relations in the novel of «Parrot» by Zakaria Hashemi is defined. In cases where marriage with an Armenian woman is mentioned, old literary clichés are used, such as the marriage in the play «Khosrow and Shirin». In these situations, the author calls Shirin of Iranian origin and thus gives formality to this marriage in the eyes of society. It is interesting that for working women like Madame Hakopian in the story «History of My Room» by Alavi, this difference is not so obvious and the conflict between «I» and «the other» is not seen in practice.

Bibliography

- Barry, James (2019). *Armenian Christians in Iran. Ethnicity, Religion, and Identity in the Islamic Republic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berberyan, Hourii (2018). *Armenians and the Iranian Constitutional Revolution of 1905-1911*. New York, London: Routledge.
- Joep Leerssen, Manfred Beller (2007). *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: A Critical Survey*. Amsterdam- New York: Rodopi.
- Le Juez, Brigitte (2021). Cosmopolitan Theory: Examining the Dislocation Imagology. *Metacritic journal for comparative studies and theory*. Vol 7.2, p.6-27.
- Raymond Corbey, J. T. (1991). *Alterity, Identity, Image Selves and Others in Society and Scholarship*. Amsterdam: Rodopi, B.V.
- Seyed-Gohrab, A. (2015). *A History of Persian Literature. The Literature of the Early 20th Century from the Constitutional Period to the Reza Shah*. Vol. XI. London • New York: Bloomsbury Publishing.
- Âjand, Yaqûb (1379). *Playwriting in Iran. From the Beginning to 1320 Hijri Shamsi*. Tehrân. Ney Publ. (In Persian).
- Žabîh, Behrûz (1306). *The king of Iran and an Armenian lady*. Tehrân. Fârûs Printing. (In Persian).
- Panâhî, Ne'matallahî (1386). Shirin's character in Khosrow and Shirin's poem by Nizami. *Našriye-e name-ye pârsî*. Winter. p.33-56[in Persian].
- Jamâlzâde, Seyyed Mohammad Alî (1353). *The Plain of Resurrection*. 2-nd ed. Tehrân. Khorramî Publications. [in Persian].
- Čûbak, Šâdeq (1352). *The Patient Stone*. 2-nd ed. Tehrân. Jâvidân Publications Corp[in Persian].
- Hosseyî, Maryam (1399). *The Roots of Misogyny in Persian Classical Literature*. 5th ed. Tehrân. Češme Publications. [in Persian].
- Hogûgî, Mohammad (1377). *An Overview of the History of Iran's culture and Literature (prose and novel)*. Tehrân. Gaṭre Publications. [in Persian].
- Dânešhvâr, Sîmîn (1361). *A City like Paradise*. 5th ed. Tehrân. Khârazmî Publications. [in Persian].
- Dânešhvâr, Sîmîn (1380). *Whom Shell I greet*. 5th ed. Tehrân. Khârazmî Publications. [in Persian].

199 Abstract

- Dāneshvār Sīmīn. *Savuşūn* (1395). 21-nd ed. Tehrân. Khârazmî Publications. [in Persian].
- Şâdegî, Mîr Jamâl (1347). *Nights of Watching and Yellow Flower*. Tehrân. Nîl Publ. [in Persian]
- Mîr Âbedînî, Hasan (1380). *One Hundred Years of Fiction Writing in Iran*. Tehrân. Ĉeşme Publ. [in Persian].
- Tâlebov, Mîrzâ Abd-al-Rahîm. *The Strangers' Wayfaring*. Tehrân. Pocket books joint stock company (1347). [in Persian].
- Farîd ad din Aţţâr Neishâbûrî. (1383). Introduction, Correction, and Comments by Mohammad Reżâ Shafie'î Kadkanî. Tehran. Sokhan Publications.
- Alavî, Bozorg (1313). *The Suitecase*. Tehrân. *Daneş Library and Printing*. [in Persian]
- Alavî, Bozorg. (1383). *Mîrzâ*. Tehrân. Negâh Publications [in Persian]
- Katîrâyî, Mahmûd. (1349). *Sadeq Hedâyat*. Tehrân. Farzîn Publications. [in Persian].
- Nâmvar Motlaq, Bahman. (1388). An Introduction to Imagology, Introducing a Method of Literary and Artistic Criticism in Comparative Literature Studies. *Naşrîye-ye motaleati-ye afabîyât-e taţbiqi*. Volume 12. p.119-138.
- Nânket, Letîsîya. (1390). Imagology as a reading method for Contemporary French and Persian Prose Texts. translated by Mojdeh Daqîqi. *Comparative Studies*. Spring. Vol. 3. p.100-110
- Nafîsî, Sa'îd. (1379). *The black Stars*. Tehrân. Majîd Publications [in Persian]
- Haşemî, Zakarîya. (1377). *The Parrot*. 5th ed. Tehrân. Hadaf Press Comp. [in Persian]
- Hedâyat, Şâdeq. *Sag-e Velgard*. 5th ed. Tehrân. Amîrkabîr Publications. [in Persian]
- Hedâyat, Şâdeq. *Işfahân, Half of the World*. Tehrân. Negâh Publications. (1384). [in Persian]
- Oshchepkov, Alekseï. (2010). *Imagologia*. Encyclopaedia gumanitarnikh nauk. Vol. 1.p.251-253. [In Russian]
- Poliakov, Oleg. (2013). Principi kulturnoj imagologii Danielia Anri Pazho. *Filologita I kultura*. 181-184. Vol.2(32) [In Russian]
- Baybourdyan, Vahan. (2013). *The Armenian Community of Iran. Current issues*. Yerevan: Lusakn). [In Armenian]
- Geworgyan, Garnik. (2012). Armenians and Modern Armenia in a Historical Novel from Persia. *The Middle East: Linguistics, Literature and History*. p 101-108. [In Armenian]
- Safrastyan, Lilit'. (2010). The character of Armenian in modern Iranian literature. *Bulletin of Humanitarian Sciences*. Vol:1-2. Number:1-2. p. 323-329 [In Armenian]

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی جامعه‌شناختی سیمای زن ارمنی در ادبیات منثور ایران با رویکرد ایماگولوژی

اوسانا باغومیان*

علیرضا امامی**، روح اله هادی***

چکیده

ارامنه همواره در صحنه فرهنگ و ادبیات ایران نقش قابل توجهی داشته‌اند. بررسی مواجهه جامعه ایرانی با ارامنه می‌تواند محل مطالعات گوناگون جامعه‌شناسی، ادبی، تاریخی و فرهنگی باشد. ما در این مقاله به بررسی سیمای زنان ارمنی، به عنوان بخش مهمی از جامعه ارامنه در ادبیات داستانی ایران تا پیش از انقلاب اسلامی با استفاده از روش ایماگولوژی پرداخته‌ایم. ایماگولوژی که زیرشاخه‌ای از مطالعات ادبی تطبیقی است، چگونگی تجلی هویت ملل مختلف را در تضاد و مقایسه تصویر خود با تصویر دیگران در ادبیات مطالعه می‌کند. در این پژوهش ما ابتدا به معرفی دانش ایماگولوژی یا تصویرشناسی و ذکر تاریخچه مختصر آن پرداخته‌ایم و سپس با استفاده از یافته‌های این دانش، سیمای زن ارمنی در ادبیات داستانی ایران را بررسی کرده‌ایم. پس از جمع‌آوری نمونه‌ها به این نتیجه رسیده‌ایم که سیمای زن ارمنی در نمونه‌ها، در قالب دو تصویر عمده قابل دسته‌بندی است: نخست زن ارمنی به مثابه زنی زیبا و آزاد که عمدتاً به عنوان ابژه‌ای برای زناشویی یا خوشگذرانی بازنمایانده می‌شود و دوم زنان ارمنی کارگر و زحمتکش که تصویری قابل تحسین و احترام دارند و به نوعی در مقابل دسته اول قرار می‌گیرند.

* دانشجوی دکتری گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ایران
(نویسنده مسئول)، obaghmyan@ut.ac.ir

** استادیار گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ایران،
aremami@ut.ac.ir

*** دانشیار گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ایران،
rhadi@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۱۶

کلیدواژه‌ها: زن ارمنی، زنان ارمنی، ارامنه، ادبیات داستانی، آگزوتیسم، ایماگولوژی، زن‌ستیزی

۱. مقدمه

امروزه در اینکه ادبیات پدیده‌ای اجتماعی است، برای عموم محققان تردید و شکی باقی نمانده است. بیشتر متون ادبی به نوعی تلاش می‌کنند تا از جایگاه انسان در دنیا، ملت و دولت، دین و فرهنگ سخن بگویند. در متون ادبی فارسی ایران نیز تا به امروز بارها اشاراتی به جامعه ارمنی، که یکی از مهم‌ترین اقلیت‌های دینی این کشور است، شده است. با بررسی این اشارات می‌توان رابطه این جامعه با ایرانیان، فرهنگ ایرانی و بازتاب ادبی این ارتباط را تبیین کرد. بررسی تصویر و سیمای زنان ارمنی بخش مهمی از این نوع مطالعات است که برای فهم رابطه جامعه ایرانی و جایگاه اقلیت ارمنی در آن به یاری ما می‌آید.

حضور شخصیت زن ارمنی یا زن ترسا در ادبیات فارسی سابقه‌ای دیرین دارد. معروف‌ترین تصویر از زن ارمنی را شاید بتوان شخصیت شیرین و مهین بانو در منظومه خسرو و شیرین نظامی گنجوی و زن ترسا در *منطق‌الطیر* عطار نیشابوری دانست. با گذشت قرن‌ها از تألیف این آثار، شخصیت‌هایی که نظامی گنجوی و عطار نیشابوری خلق کرده‌اند همواره بر تصویر کلی «زن ارمنی» در ادبیات فارسی تاثیرگذار بوده است. می‌توان گفت این شخصیت‌ها نوعی الگو برای شخصیت زن ارمنی به وجود آورده‌اند که نشانه‌هایی از آن حتی در ادبیات معاصر نیز دیده می‌شود.

۲. چهارچوب نظری و روش تحقیق

در این پژوهش از روش تحقیقی به نام ایماگولوژی یا تصویرشناسی که یکی از مباحث مهم در ادبیات تطبیقی است، استفاده کرده‌ایم. ایماگولوژی به مطالعه سیمای کشورها و اقوام در نزد یکدیگر و همچنین مکانیزم شکل‌گیری این تصاویر می‌پردازد.

۱.۲ تاریخچه ایماگولوژی

تصویرشناسی در نیمه دوم قرن بیستم برای معرفی «دیگری» توسط اساتید فرانسوی ادبیات تطبیقی مانند ژان ماری کاره و مریوس فرانسواگی یار بنیان نهاده شد (Oshchepkov, 2010: 251). مطالعه تصاویر یا بازنمایی‌های بیگانه یا تصویرشناسی، چندین دهه مورد توجه «مکتب فرانسه»

بررسی جامعه‌شناختی سیمای زن ارمنی در ... (اوسانا باغومیان و دیگران) ۲۰۳

در ادبیات تطبیقی قرار گرفته بود. مریوس فرانسوا گی یار، که یکی از بنیان‌گذاران این مکتب محسوب می‌شود، در کتابش با عنوان *ادبیات تطبیقی* تاکید داشت که به جای بررسی تاثیر ادبیات ملی یک ملت بر ادبیات ملت دیگر، بهتر است به مطالعه نحوه شکل‌گیری افسانه‌ها و تصاویر کلان درباره یک ملت در ذهنیت فردی یا جمعی ملتی دیگر پرداخت. از نظر گی یار، هر ملت درباره خود و ملت‌های دیگر تصویر ساده‌ای می‌سازد و در آن ویژگی‌های اصلی را گرد هم می‌آورد (Oshchepkov, 2010: 252).

در دهه شصت و هفتاد قرن بیستم میلادی، مباحث تصویرشناسی بیشتر در حوزه ادبیات تطبیقی فرانسه مطرح بود؛ اما به تدریج پژوهشگران کشورهای دیگر نیز به این‌گونه مطالعات پرداختند. رفته‌رفته تصویرشناسی به عنوان یک شاخه نظری و عملی در ادبیات تطبیقی گسترش پیدا کرد. از برجسته‌ترین نام‌های این شاخه می‌توان به هوگو دزیرنک، ژ.م. مورا، د.ا. پاژو، فیشر و جوئپ لئیرسن اشاره کرد (نامور مطلق، ۱۳۸۸: ۱۲۵-۱۲۴).

۲.۲ مبانی نظری و متدولوژی

«تصویر» در تصویرشناسی، «بازنمایی یا وجه ذهنی یا استدلال درباره یک فرد، گروه، قوم یا ملت است» (Leerssen, 2007: 324).

همچنین تصویرشناسان معتقدند که تصاویر اصلاً برگرفته از تصاویری پیشینی هستند که به طور مستقیم یا غیرمستقیم در خصوص موضوع ما وجود داشته است. هیچ تصویری بدون دخالت تصویر دیگر ساخته و پرداخته نمی‌شود و به طور کلی چنین امکانی وجود ندارد (نامور مطلق، ۱۳۸۸: ۱۲۶).

ویژگی اصلی تصویر را برآمدن آن از تفاوت میان یک «من» و یک «دیگری» و میان «اینجا» و «آنجا» تعریف می‌کنند. از این رو، تصویرشناسی بیان تفاوت میان دو نظام واقعی و دو مکان است (نانکت، ۱۳۹۰: ۱۰۶). تصویرشناسان همچنین معتقدند که با توجه به اینکه تصویر ملیت‌های دیگر از طریق ویژگی‌های گفتمانی متن نویسنده آن ملیت بررسی می‌شود، قبل از پرداختن به تحلیل «دیگری» باید موقعیت آن نویسنده به عنوان نماینده فرهنگ خود بررسی و تبیین شود.

از نظر محققان این مکتب، برای شناخت بهتر خود، باید خودمان را در مقایسه با دیگران ارزشیابی کنیم. بریثیت لوژوئز با ارجاع به سالیوان، در این خصوص می‌نویسد که فرهنگ ناظر،

فرهنگ نگریسته‌شده را بر اساس سیستم ارزشی خود بررسی و سپس ارزشیابی می‌کند» (Le Juez, 2021:11). بنابراین قسمت مهمی از این شناخت، متعلق به فرهنگ ناظر و چگونگی نگریستن او به تصویر دیگری و تلاش برای جستن کمبودها یا ایدئال‌های فرهنگی خود در آن تصویر است. ارنست وان آلفن، یکی دیگر از محققان حوزه تصویرشناسی، تأکید دارد که در ایماگولوژی، «دیگری» به عنوان آینه‌ای به کار گرفته می‌شود که در آن ترس‌ها و ایدئال‌های «خود» منعکس می‌شود. دیگری، مکانی است که هیجانات «خود» می‌تواند در آن تخلیه شود (Corbey, 1991:15).

هر فرهنگ، روی ویژگی‌های متفاوت و اغلب منفی فرهنگ دیگر تمرکز می‌کند و بر اساس آن تصویر خود را از تصویر دیگری متمایز می‌سازد. در بعضی مواقع، یک فرهنگ در فرهنگ دیگر ویژگی‌هایی می‌یابد که از نظر خودش مطلوب است، اما به دلایل مختلفی به آن‌ها دسترسی ندارد. در این مواقع، مفهوم «آگزوتیسم» به میان می‌آید. بهمن نامور مطلق، با استناد به آرای پاژو و ادوارد سعید، ادعا می‌کند که آگزوتیسم اساساً ساخته و پرورده غرب بوده و در آن نگاهی از بالا به پایین وجود دارد. بنابراین نمی‌توان آن را «به این سادگی برای شرقیان تعمیم داد» (نامور مطلق، ۱۳۸۸:۱۲۸). با وجود این، علیرغم اینکه مفهوم آگزوتیسم و ابژه آگزوتیک در متون غربی برای توصیف پدیده‌های شرقی پدید آمده است، امروزه از این محدوده فراتر رفته و به عنوان یک مفهوم پذیرفته شده و دارای تعریف مشخص است. ریموند کوربی آگزوتیسم را شیفتگی به چیزهای متفاوت و میل به برقراری ارتباطی غیرممکن با دیگری تعریف می‌کند (Corbey, 1991:136).

تصویرشناسان کلاسیک فقط به مشاهده ارتباط و شناخت بین یک «من» و یک «دیگری» اکتفا نمی‌کردند، بلکه معتقد بودند که برای فهم دیگری، باید توانایی پذیرفتن او را هم داشته باشیم. درباره پذیرش، پاژو سه رویکرد را برای دیگری خارجی تبیین می‌کند:

الف) جنون (*mania*)، آنگاه که مؤلف فرهنگ دیگری را نسبت به خود برتر می‌داند و تصویر خارجی را تبدیل به سراب می‌کند؛

ب) ترس (*phobia*)، آنگاه که سراب، این بار در فرهنگ مبدأ است و فرهنگ دیگری به صورت منفی ادراک می‌شود؛

ج) علقه (*philia*)، که مربوط به تصاویر مثبت و پیش‌داوری نشده گروه دیگر و همچنین گروه خود است (Políakov, 2013:183).

بررسی جامعه‌شناختی سیمای زن ارمنی در ... (اوسانا باغومیان و دیگران) ۲۰۵

به نظر نانکت علقه تنها تبادل واقعی است و پذیرش کامل فرهنگ دیگر. علقه از به رسمیت شناختن دیگری، کم‌وبیش نزدیک به یک من، به طور برابر پدید می‌آید. رویکردی که در آن نویسنده فرهنگ دیگری را برتر از فرهنگ خود بداند، باعث به وجود آمدن سراب و تصاویر ایده‌آل از فرهنگ دیگر می‌شود و باعث می‌شود نویسنده نگاهی منتقدانه به فرهنگ خود داشته باشد. در صورتی که نویسنده فرهنگ دیگری را در مقایسه با فرهنگ خود بی‌ارزش‌تر بداند، منجر به ایجاد نوعی ترس یا فوبیا می‌شود که اهمیت فرهنگ خودی را در نزد نویسنده دوچندان جلوه می‌دهد. در رویکرد سوم یعنی علقه، نویسنده فرهنگ دیگری را به‌خوبی پذیرا می‌شود و این باعث به وجود آمدن روابط محترمانه متقابل می‌گردد (نانکت، ۱۳۹۰: ۱۰۷).

روابط زمانی-مکانی متن نیز که شامل انواع تقابلی‌ها و اصول تقطیع مکان بر اساس روابط «من و دیگری» است، مورد توجه تصویرشناسی است. تصویرشناس می‌بایست اصول تقطیع عناصر مکانی و فرایند علامت‌گذاری موقعیت‌ها را طوری توصیف کند که موقعیت جغرافیایی-روانی یک رابطه به طرز قابل دفاعی بیان شود (نانکت، ۱۳۹۰: ۱۰۶-۱۰۹).

۳.۲ روش تحقیق

این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و با بررسی و تحلیل آثار منشور نویسندگان ایرانی، از دوره مشروطه تا انقلاب اسلامی (۱۲۷۸-۱۳۵۷ شمسی) انجام شده است. ابتدا آثار داستانی نویسندگان برجسته ایرانی در این دوره مطالعه شده، سپس آنچه شامل موضوع تحقیق می‌شد، یعنی مختصات شخصیت‌های زن ارمنی از متون استخراج گردیده و بر اساس نظریه تصویرشناسی تحلیل و بررسی شده است.

۳. پیشینه تحقیق

بر اساس جستجوهای انجام‌شده، تحقیقات مرتبط با ارامنه و بالاخص زنان ارمنی در زمینه‌های فرهنگی در سه دهه اخیر افزایش پیدا کرده است. مهم‌ترین و مرتبط‌ترین آن‌ها در زیر آورده می‌شود.

لیلیت سافراستیان در مقالات «سیمای ارامنه در ادبیات معاصر ایرانی» و «آسیه میان دو دنیا، اثر شهرنوش پارس‌پور» به بررسی بازنمایی شخصیت‌های ارمنی و به‌خصوص چگونگی

سیمای زن ارمنی در ادبیات داستانی فارسی در قرن بیستم می‌پردازد (Safirstyan, 2010: 323-329). همچنین با اینکه پژوهش سافراستیان عاری از مزایا و نوآوری نیست، ولی با سمت‌وسوی ملی‌گرایانه و کلی‌نگاشته شده است و تمام مسائل مربوط به زنان ارمنی در ادبیات معاصر ایران را در بر نمی‌گیرد.

گازنیک گئورگیان در مقاله «ارامنه و ارمنستان در رمان تاریخی معاصر فارسی» سیمای شخصیت‌های ارمنی به خصوص زنان این جامعه را در رمان تاریخی معاصر فارسی بررسی کرده است. شخصیت‌هایی مانند شخصیت هرانوش در رمان *عروس بخارا* اثر خسرو معتضد (Geworgyan, 2012: 101-108). تحقیقات گئورگیان مربوط به دوره پس از انقلاب اسلامی است. این دو پژوهش به دلیل پراکندگی مطالب از لحاظ زمانی و نداشتن روش‌شناسی مشخص، نتیجه‌گیری‌های قابل‌تعمیمی در خصوص تصویر زنان ارمنی در ادبیات فارسی عرضه نمی‌کنند. علاوه بر این پژوهش‌ها، در سال‌های اخیر کتاب‌هایی مربوط به وضعیت جامعه ارمنی در ایران معاصر نوشته شده است که باید از آنها یاد شود: هوری بربریان در کتاب *ارامنه و انقلاب مشروطه ایران* وضعیت ارامنه قبل از قرن نوزدهم تا دهه اول قرن بیستم را بررسی می‌کند (Berberyan, 2018). در این پژوهش ارزشمند هدف خانم بربریان، بررسی وضعیت واقعی جامعه ارامنه از جمله زنان ارمنی است. پژوهش بربریان تنها دوره مشروطه را در بر می‌گیرد. همچنین محقق دیگری به نام جیمز بری در کتاب *اسلام، ایرانیزم و ارمنی بودن در ایران* به مسائلی مانند ساخت جامعه، سیستم آموزشی و وضعیت زنان ارامنه در ایران امروز می‌پردازد (Barry, 2019).

۴. زمینه تاریخی

۱.۴ وضعیت زنان در اواخر قرن نوزدهم در ایران

اوایل قرن بیستم میلادی، جامعه ایرانی شاهد تحولات چشمگیری در زمینه‌های مختلف اجتماعی بود. ترقی خواهان و پیشگامان ایرانی که در آن سال‌ها تا حدود زیادی با شیوه تفکر و نظم اجتماعی اروپایی آشنا شده بودند، به محرومیت جامعه ایران و پیشرفت نکردن آن همگام با دنیا می‌اندیشیدند. روشنفکران ایرانی یکی از مصادیق این عقب‌ماندگی را مسئله زنان و وضعیت اجتماعی آنان می‌دانستند. از سوی دیگر زنان پیشگامی از طبقات بالای اجتماعی، فعالیت‌هایی را از جمله تشکیل انجمن‌ها، تأسیس مدارس برای دختران و مبارزه علیه

بررسی جامعه‌شناختی سیمای زن ارمنی در ... (اوسانا باغومیان و دیگران) ۲۰۷

چندهمسری شروع کرده بودند. در سال‌های ۱۲۶۴-۱۲۶۵ شمسی (۱۸۸۶-۱۸۸۷ میلادی) رساله‌ای به نام *تأدیبالنسوان* در تهران به چاپ رسید که متتهای موفقیت یک زن را در تأمین رضایت شوهر می‌دانست. در واکنش به این رساله، زنان پیشرو و پیشگام آن دوره مانند بی‌بی‌خانم استرآبادی و ژاله قائم‌مقامی در رسائل و اشعار خویش، به مقابله با نظرات تحقیرآمیز مردان در مورد زنان پرداختند.

یکی از مسائل مهم زنان در آن دوره، مسئله حجاب بود. بسیاری از روشنفکران ایرانی از جمله چهره‌های مطرح ادبی مانند عشقی، لاهوتی، ایرج‌میرزا و ژاله، چندان طرفدار حجاب نبودند و حجاب را سد راه پیشرفت زنان می‌دانستند. بنابراین برای اولین بار در این دوره در ایران مسئله زنان و نقش آنان در جامعه و همچنین مسئله حجاب توسط روشنفکران مطرح و موجب جنجال‌هایی شد (Seyed-Gohrab, 2015: 49-77).

۲.۴ وضعیت زنان ارمنی در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم در ایران

در قرن‌های نوزدهم و بیستم میلادی، معادل قرن سیزدهم و چهاردهم شمسی، اکثر ارمنه‌های ایران در استان‌های اصفهان و آذربایجان سکونت داشتند. جمعیت ارمنی در اواخر دوره قاجار نزدیک به هشتاد هزار نفر بود (Baybourdyan, 2013: 23) و بیشتر آنان به کشاورزی در روستاها مشغول بودند. البته تعداد زیادی هم در شهرها ساکن بودند و در زمینه صنایع و تجارت و همچنین مشاغل دیوانی فعالیت می‌کردند؛ برای مثال وزیران مختار ایران در بعضی کشورهای اروپایی ارمنی بودند (مهدوی، ۱۳۸۵: ۲۹۴-۲۹۹). همچنین ارمنه در صنایع مختلف مانند نجاری، خیاطی، زرگری، تعمیر اتوموبیل و... شهرت داشتند.

زنان این جامعه معمولاً به خانه‌داری، دامداری و کارهایی مانند خیاطی و گلدوزی مشغول بودند. هوری بربریان اشاره می‌کند که تجارت مشروب نیز در دست زنان بود. برخورد جامعه ارمنی با زنان محافظه‌کارانه‌تر از مردان بود. برای مثال زنان ارمنی لباس سنتی خود را تا دهه سوم قرن بیستم حفظ کرده بودند درحالی‌که مردان ارمنی مانند مردهای ایرانی لباس می‌پوشیدند (Berberyan, 2018: 34-57).

از نیمه دوم قرن سیزدهم شمسی فرصت تحصیل در مدارس مدرن برای دختران ارمنی فراهم شد. در سال ۱۲۱۷ شمسی در ارومیه مدرسه دخترانه‌ای به نام «فیسکه سمیناری» توسط میسیونرهای پروتستان آمریکایی تأسیس شد. تا دهه هفتاد قرن نوزدهم، مدارس مختلفی در تبریز، همدان، تهران و رشت برای دختران و نیز پسران ارمنی تأسیس شدند. همزمان مدارس

دیگری نیز توسط روشنفکران ارمنی جهت مقابله با تبلیغ میسیونرها در سراسر ایران تأسیس شد. در سال‌های ۱۲۸۲-۱۲۸۳ شمسی معادل ۱۹۰۴-۱۹۰۵ میلادی، فقط در استان آذربایجان، چهار تا پنج‌هزار کودک ارمنی اعم از دختر و پسر در مدارس آموزش می‌دیدند. هوری بربریان دلیل گسترش آموزش دختران را در ایده‌های ناسیونالیستی می‌جوید. طرفداران ناسیونالیسم آموزش زنان را نماد پیشرفت ملی می‌دانستند و به دلیل نقش مادری و نقشی که در جامعه داشتند، آنان را برای داشتن تحصیلات تشویق می‌کردند. در مقابل، اکثر کودکان مسلمان در ایران در مدارس سنتی آموزش می‌دیدند، اما پس از انقلاب مشروطه به صورت رسمی مدارس به سبک مدرن در ایران تأسیس شد.

بربریان تأکید دارد که نویسندگان ارمنی اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم اغلب به پیشرفت تحصیلی زنان ارمنی و نیز فعالیت‌های خیریه آنان در مقایسه با زنان مسلمان ایرانی اشاره می‌کنند.

تحت تأثیر ارامنه قفقاز، بخش بزرگی از زنان ارمنی ایرانی زودتر از زنان مسلمان ایرانی تحصیل کرده و درگیر فعالیت‌های سیاسی شده بودند؛ اگرچه هر دو گروه دارای موقعیت و نقش اجتماعی مشابهی بودند. با این حال، زنان مسلمان ایرانی نیز در جریان انقلاب مشروطه، گام‌های بلندی برداشتند. همچنین جنبش زنان ایران در جنبش ملی‌گرایی نقش مهمی داشت.

۵. سیمای زن ارمنی در ادبیات فارسی

۱.۵ آغاز داستان‌نویسی در ایران

بخش مهم و عظیمی از ادبیات کلاسیک فارسی را ادبیات داستانی تشکیل می‌دهد. داستان‌گویی در ادبیات کلاسیک ایرانی چه نظم و چه نثر جایگاه ویژه‌ای داشته است. نویسندگان و شاعران همواره برای بیان مفاهیم پیچیده اخلاقی، عرفانی و جز آن به داستان متوسل شده‌اند؛ با این وجود داستان‌نویسی به شیوه مدرن آن از اواخر قرن بیستم میلادی در ایران آغاز شده است.

داستان‌پردازی در ایران همواره با عناوینی مثل سرگذشت، شرح حال، قصه، حکایت، و انواع داستان اعم از رزمی، بزمی، عرفانی، عشقی، اخلاقی و جز آن سابقه طولانی داشته است. اما پیداست که داستان‌نویسی به مفهوم جدید آن، یعنی رمان، نمایشنامه و داستان کوتاه ویژه اروپاییان بوده و ما در این انواع هیچ سابقه‌ای نداشته‌ایم. آشنایی با داستان‌نویسی جدید همچون دیگر پدیده‌های غرب در همین صد سال اخیر شروع شد (حقوقی، ۱۳۷۷: ۳۲).

بررسی جامعه‌شناختی سیمای زن ارمنی در ... (اوسانا باغومیان و دیگران) ۲۰۹

آغاز ادبیات داستانی نوین ایران، تقریباً مصادف با انقلاب مشروطه و آشنایی متفکران و روشنفکران ایرانی با جهان غرب از طریق ترجمه آثار اروپایی و نیز ورود صنعت چاپ به ایران بود. تاریخ‌نویسان ادبیات نوین ایران انقلاب مشروطه را بزرگ‌ترین عامل آغاز ادبیات جدید می‌دانند. ادبیات نوین با تلاش‌های مشروطه‌خواهان شروع شد، سیر تحولی آن ادامه یافت و در دهه چهل به ثمر رسید. به دنبال پیامدهای سیاسی و فرهنگی انقلاب، دوره دیگری در ادبیات جدید ایران آغاز شد که ضمن داشتن پیوند با گذشته، از کیفیت تازه برخوردار است و انواع ادبی جدیدی را در بر می‌گیرد (عابدینی، ۱۳۸۰: ۱۳).

ادبیات نوین در پاسخ به تحولاتی که جامعه با آن‌ها مواجه شده بود، به مسائل مختلفی می‌پرداخت که بخشی از آن‌ها مربوط به زنان و مشکلات آن‌ها بود. در این راستا نویسندگان ایرانی اغلب در کنار زنان ایرانی، از زنان خارجی ساکن ایران و اقلیت‌های مقیم ایران از جمله زنان ارمنی نیز یاد می‌کردند. به میان آوردن زنان اقلیت، نوعی تمهید بود برای بیان مسائلی که در ارتباط با زنان ایرانی، هنوز به لحاظ فرهنگی تابو محسوب می‌شدند.

بر اساس داده‌های گردآوری‌شده در این پژوهش، در ادبیات داستانی فارسی، غالب شخصیت‌های زن ارمنی به صورت چند کلیشه تثبیت شده و از داستانی به داستان دیگر تکرار می‌روند. به طور کلی می‌توان سیمای زنان ارمنی در ادبیات داستانی فارسی را در دو دسته جای داد: اول زنان زیبا، رها، اغواگر و دارای جذابیت جنسی و دوم زنان کارگر ارمنی و زنانی که در زمینه کار و اقتصاد فعالیت دارند.

۲.۵ سیمای زن ارمنی در ادبیات فارسی

۱.۲.۵ زیبایی و آزادی زنان و دختران ارمنی و زناشویی با آنان

در اوایل قرن بیستم میلادی با شروع جریان ادبیات نمایشی در ایران، نویسندگان ایرانی بسیاری، داستان‌های بزمی و رزمی منظوم ادبیات کلاسیک فارسی را برای متون نمایشی انتخاب می‌کردند. آنان این آثار را به زبان امروزی بازنویسی می‌کردند و برای خلق صحنه‌های نمایشی اشعاری را نیز می‌سرودند.

در سال ۱۳۰۶ شمسی، ذبیح بهروز از منظومه *خسرو و شیرین* برای نگارش نمایشنامه *شاه ایران و بانوی ارمن بهره گرفت*. در آغاز این نمایشنامه، نویسنده در مورد شیرین می‌نویسد که ایرانی‌الاصل بوده و «مورخین فرنگی شیرین را مسیحی نوشته‌اند» (بهروز، ۱۳۰۶: ز). در این نمایشنامه علاوه بر شخصیت شیرین، شخصیت مهین‌بانو هم حضور دارد. شخصیت‌ها و

موقعیت‌ها در این نمایشنامه، به نسبت منظومه نظامی ساده‌تر شده‌اند. نویسنده بیشتر بر زیبایی و دلنشینی شیرین تأکید می‌کند و او را دختری جوان، دلسوز و عاشق جلوه می‌دهد. این نمایشنامه ابتدا به زبان انگلیسی نوشته، سپس به زبان فارسی برگردانده شده است.

داستان *خسرو و شیرین* برای اهل قلم آنچنان جالب و جذاب بود که اولین نمایشنامه منظوم که در سال ۱۹۰۶ میلادی، معادل ۱۲۸۴ شمسی توسط محمدعلی خان اویسی در باکو نوشته شد، *سرنوشت پرویز* نام داشت. در این نمایشنامه که شامل دو پرده بود، شخصیت شیرین تنها در آخرین صحنه دیده می‌شود و در آن شیرین به عنوان یک عاشق وفادار بر بالین خسرو خودکشی می‌کند. در سال ۱۲۹۷ شمسی، تقی رفعت مدیر روزنامه *تجدد* تغییراتی در این نمایشنامه ایجاد نمود و آن را با عنوان *خسرو پرویز* بازنویسی کرد (آژند، ۱۳۷۳: ۸۴).

با مرور زمان اسم شیرین به طور عام به معشوقه ارمنی اطلاق شد. بزرگ علوی در داستان *درباره‌در* از «شیرین ارمنی» یاد می‌کند که در واقع لقب شخصیت آفیک است. وی زنی ارمنی و معشوقه یکی از شخصیت‌های داستان است (بزرگ علوی، ۱۳۸۳: ۷۸).

نمونه دیگر کلان‌الگو برای زن ارمنی در ادبیات فارسی، دختر ترسا در حکایت شیخ صنعان و دختر ترسا اثر عطار نیشابوری است (عطار، ۱۳۸۳: ۱۲۰۵). در *رمان سنگ صبور* اثر صادق چوبک، نویسنده با ارجاع به این داستان از زبان یکی از شخصیت‌ها می‌نویسد: «این دیگه شیخ صنعانه با دختر ارمنی. ریششو تماشا کن! قرمساق با این پنج من ریش دین و آخرت رو ول کرده رفته دنبال دختر ترسا...» (چوبک، ۱۳۵۲: ۸۵).

شایان ذکر است که در داستان عطار، دختر ترسا ارمنی نیست ولی به مرور زمان به خاطر اینکه بزرگ‌ترین گروه مسیحی در این منطقه ارامنه بودند، دختر ترسا ارمنی دانسته شده است. مترادف کلمه «ارمنی» با «مسیحی» در ایران توسط جیمز بری هم خاطر نشان شده است. «این کلمه در ایران مترادف با مسیحی است. به این معنی که یک ارمنی نیازی به مشخص کردن هویت مذهبی خود ندارد، اگرچه برخی اظهار می‌کنند که دین را پس از وابستگی ملی در رتبه دوم قرار می‌دهند» (Barry, 2019: 157).

در مثال‌های فوق شخصیت‌های زن ارمنی در ادبیات کلاسیک فارسی، غیر از زیبایی و جذابیت ظاهری به لحاظ اندیشه و خرد نیز ممتاز بوده‌اند. اما در ادبیات معاصر، گویی این شخصیت‌ها ساده‌تر شده و نویسندگان معاصر بیشتر به زیبایی و جذابیت ظاهری آن‌ها اشاره می‌کنند. در نمایشنامه *ذبیح بهروز*، تنها نشانه‌های اندیشمندی و معرفت شخصیت زن، یکی تلاش برای نجات فرهاد است و دیگری دلشکسته شدنش پس از مرگ فرهاد. اما در همین

نمایشنامه، شیرین خیلی زود اندوه مرگ فرهاد را فراموش کرده، با خسرو ازدواج می‌کند. به همین خاطر می‌توان گفت که زیبایی شیرین اصلی‌ترین ویژگی وی در این نمایشنامه است.

در ادبیات داستانی فارسی، به تدریج «زیبایی» تنها ویژگی شاخص زنان ارمنی شد که پیامدهایی مانند انتساب بدکارگی و بی‌اخلاقی به آنان داشت و اغلب باعث به وجود آمدن نوعی نگاه زن‌ستیزانه می‌شد. زیبایی و جذابیت زنان ارمنی در ادبیات فارسی در واقع مثل سکه‌ای بود که روی دیگر آن مقید نبودن به بندهای اخلاقی و اجتماعی است.

از اولین نویسندگانی که زیبایی دختران ارمنی را با بدکارگی پیوند داد، عبدالرحیم طالبوف بود. این نویسنده در رمان *مسالک‌المحسنین* که داستان خیالی سفر یک هیئت علمی شامل جوانان وطن‌دوست و روشنفکر به کوه دماوند است، از یک پلیس رشوه‌خوار ارمنی یاد می‌کند که از دختران زیبایش برای پیشرفت خود استفاده می‌کند (طالبوف، ۱۳۴۷: ۲۰۳).

کلان‌الگوی دختر زیبای ارمنی در داستانی از محمدعلی جمال‌زاده نیز یافت می‌شود. جمال‌زاده در داستان طنزآمیز «صحرای محشر» به‌طور مستقیم به زیبایی دختران ارمنی اشاره می‌کند. نویسنده در این داستان روز قیامت را شرح می‌دهد. ارواح مردگان از گوربرخاسته، به سوی صحرای محشر حرکت می‌کنند و در این میان یکی از فرشته‌ها شیفته دختری ارمنی می‌شود. این فرشته به آن دختر ارمنی که «از اشارات چشم و ابرویش معلوم بود از آن کلک‌هایی است که در عالم لوندی لنگه و تا ندارد» دل می‌بازد و بالش را مانند چتر بالای سرش می‌گیرد که آفتاب صورتش را نسوزاند (جمال‌زاده، ۱۳۲۳: ۵۴).

در این داستان جمال‌زاده دختر ارمنی را از لحاظ زیبایی و جمال به حوری‌های بهشت تشبیه می‌کند، چراکه در روز قیامت توانسته است فرشته‌ای را در دام بیاورد. از سوی دیگر، جمال‌زاده مسئله حرام و غیرممکن بودن رابطه میان ارمنیان مسیحی و مسلمانان را بیان می‌کند که در آثار نویسندگان دیگر هم به آن اشاره شده است.

یکی دیگر از نمونه‌های زناشویی میان مسلمانان و ارمنی، در داستان «شهری چون بهشت» اثر سیمین دانشور آمده است. در این داستان دختر خبرچین محله درباره شخصی حرف می‌زند که همسرش را طلاق داده و یک ارمنی را به جایش نشانده است (دانشور، ۱۳۶۱: ۴۳).

نمونه‌ای مشابه نیز در داستان «فاجعه» اثر جمال میرصادقی آمده است. پسر شخصیتی به نام سید عبدالله روضه‌خوان با یک زن ارمنی ازدواج کرده و این مسئله باعث جنجال و آبروریزی شده است. «پسر سید عبدالله روضه‌خوان رفته یک زن ارمنی گرفته... بیچاره باباش دیگر چطور می‌تواند تو چشم مردم نگاه کند» (صادقی، ۱۳۴۷: ۳۷).

در میان داده‌های بررسی شده، می‌توان گفت موضوع زناشویی با زنان ارمنی در داستان «دربه‌در» اثر بزرگ علوی به صورت مفصل‌تری بیان شده است، چراکه این موضوع به نوعی خط سیر اصلی داستان را شکل می‌دهد. در این داستان نویسنده سرنوشت دو زن ارمنی، افیک و دخترش نرگس، را بیان می‌کند. افیک پس از انقلاب شوروی از ارمنستان گریخته و با یک نقاش ایرانی ازدواج کرده است؛ ولی پس از سال‌ها شوهر معتاد و دختر نوجوانش را ترک کرده و می‌گریزد. از لحاظ ظاهری هم افیک و هم دخترش دارای جذابیت و زیبایی خاصی هستند. نویسنده افیک را فقط «خوشگل ارمنی» و «شیرین» نقاش می‌داند، اما زیبایی نرگس را مفصل‌تر و با جزئیات بیشتر تعریف می‌کند:

فریبندگی از هر حلقه زلفش، از هر چشمک و از هر لبخندش تراوش می‌کرد. طبیعت و صنعت چنان با هم ساخته بودند که مافوق آن تصورناپذیر بود. تناسب اندام از کمر تا کپل، صورتی دل‌انگیز با رنگ پریده و سه‌گوش. موی مشکی، سرخی گونه‌ها، بزک مناسب و لب‌های نازک توأم با سلیقه‌ای ممتاز در انتخاب رنگ و شکل لباس... (بزرگ علوی، ۱۳۸۳: ص ۷۶).

نرگس علاوه بر زیبا بودن، دختری مهربان، وفادار و سرسخت است. علیرغم تمام وقار و شکوهی که نرگس از خودش به نمایش می‌گذارد، مانند مادرش از شوهرش می‌گریزد، دربه‌در می‌شود و در قمارخانه‌ها از طریق قمار و ورق‌بازی پول درمی‌آورد. نرگس نیمه‌ارمنی به خاطر اصل و نسب، شرایط خانوادگی، فقر و محیطی که در آن بزرگ شده است، پس از ازدواج با یک مجتهد از خانواده‌ای ثروتمند، نمی‌تواند خود را با شرایط جدید وفق دهد و پس از ماجراهایی که مربوط به دوست سابق نرگس، آواگ، یک پسر فقیر ارمنی بود، میان او و شوهر فاصله می‌افتد. از سوی دیگر، جامعه هیچوقت حاضر نیست ازدواج یک ایرانی با یک ارمنی را بپذیرد. درباره‌ی افیک، همسایه‌ها می‌گفتند که «ددری» است و به شوهرش وفادار نیست. درباره‌ی نرگس هم خانواده شوهرش هرگز این خفت را فراموش نکردند که پسرشان، چشم‌وچراغ خانواده، تحصیل کرده و اروپادیده، با ازدواج با یک نیمه‌ارمنی آبروی چندصدساله آن‌ها را که از زمان شاه اسماعیل کسب کرده بودند، ریخته است (بزرگ علوی، ۱۳۸۳: ص ۹۹).

با توجه به اشارات فوق، می‌توان دریافت که در جامعه ایرانی، مسئله زناشویی میان مسیحیان و ایرانیان مسلمان سنت‌گرا پسندیده و مورد قبول نبوده است. در الگوهای فوق، ازدواج با زن ارمنی مسیحی برای ایرانیان پرجاذبه ولی ممنوع بوده است. قابل ذکر است که در میان جامعه ارمنی در ایران ازدواج میان مسیحیان و مسلمانان همچنان نیز تا حدودی قابل قبول

نیست. در این خصوص جیمز بری در کتاب *ارامنه مسیحی در ایران* اشاره می‌کند که از طرف جامعه ارمنی چه قبل از انقلاب اسلامی و چه پس از آن، ازدواج میان ارامنه و ایرانیان غیرقابل قبول و حتی نفرت‌انگیز شمرده می‌شد (Barry, 2019:176).

علاوه بر این، همان‌طور که پیشتر اشاره شد، زنان ارمنی غالباً فعالیت اجتماعی کمتری نسبت به مردان ارمنی داشتند و حتی تا دهه سوم قرن بیستم میلادی لباس سنتی خود را هم حفظ کرده بودند و در نتیجه مواجهه کمتری با مردان ایرانی داشتند.

به نظر می‌رسد که زیبایی و آزادی زنان ارمنی از یک سو و ممنوعیت ازدواج و زناشویی با آنان از سویی دیگر، باعث اگزوتیک تلقی شدن زنان ارمنی در ادبیات فارسی شده است. در جامعه ایرانی (که آن را به شرق نیز می‌شود توسع داد)، این اگزوتیسم مربوط به آزادی اجتماعی است که زنان مسیحی اروپایی از آن برخوردار بودند، در مقابل زنان ایرانی که چنین آزادی‌های اجتماعی را تجربه نکرده بودند. جامعه ارامنه که در ذهن عموم ایرانیان ارتباطات تنگاتنگ فرهنگی و مذهبی با اروپاییان داشته، از نظر ایرانیان در سیطره فرهنگ بیگانه اروپایی بود. بنابراین ارامنه در جامعه ایرانی به مثابه یک گروه اگزوتیک داخلی بودند. می‌توان گفت به همین خاطر است که در آثار نویسندگان ایرانی، تصویر زنان ارمنی اغلب با آزادی و رهایی از قیود اخلاقی پیوند خورده است.

صادق هدایت در داستان «تجلی» یک شخصیت زن ارمنی به نام هاسمیک می‌آفریند که با اینکه ازدواج کرده و متأهل است، به دلیل سردی رفتار شوهرش عاشق یک جوان آهنگساز ارمنی می‌شود. هاسمیک از زندگی یکنواخت و شوهری که «با آن سر طاس، شکم پیش آمده و ریش زبری که دو روز یک مرتبه می‌تراشید و مثل سگ پاسوخته دنبال پول می‌دوید» خسته شده است و نمی‌خواهد فرصت یک تجربه عاشقانه را از دست بدهد (هدایت، ۱۳۴۲: ۱۱۱-۱۲۷). هدایت در این داستان به مسائلی مانند آزادی زنان در انتخاب همسر یا معشوق، هنجارشکنی و رهایی از نظام سنتی روابط اشاره می‌کند و گویا برای اینکه دست بازتری داشته باشد، شخصیتی ارمنی خلق کرده است.

از دیگر نمونه‌های اشاره به آزادی زنان ارمنی، شخصیت هاسمیک دختر یک پزشک ارمنی به نام آرتیک است که سیمین دانشور در داستان «مار و مرد» خلق کرده است. «هاسمیک انقدر نجیبه که هر شب اول شب گم می‌شه و فردا صبح پیدا می‌شه» (دانشور، ۱۳۸۰: ۱۰۵).

در رمان *طوطی* نوشته زکریا هاشمی نیز شاهد چنین تصویری از زن ارمنی هستیم. نویسنده یک زن زیبا و جوان ارمنی را می‌آفریند که شوهرش هر شب دیر به خانه می‌آید. زن مدام

همسایه خود را با رفتار و لباسش تحریک می‌کند تا اینکه او را به بهانه‌ای به اتاق خود می‌کشاند و با او رابطه جنسی برقرار می‌کند (هاشمی، ۱۳۷۷: ۱۷۰).

۲.۲.۵ زنان ارمنی کارگر و شاغل در خدمات و صنایع

با وجود اینکه در ادبیات داستانی فارسی در نیمه اول قرن بیستم، نویسندگان در اشاره به زنان ارمنی بیشتر مسائلی مانند زیبایی، آزادی و رفتار آگروتیک آنان را مورد توجه قرار می‌دادند، ولی گاهی نیز سیمایی از زنان کاری و زحمتکش ارمنی در میان داستان‌ها دیده می‌شود که نشان‌دهنده دید همه‌جانبه و شناخت نویسندگان از وضعیت حقیقی زنان ارمنی است. قابل توجه است که در کتاب *صادق هدایت* نوشته محمود کتیرایی عکسی از مجتبی مینوی با یک نقاش معروف ارمنی، آندره سوروگیان که به درویش معروف بود، همراه با زنش یافت می‌شود و نشان می‌دهد که برخی نویسندگان ایرانی قبل از دهه چهارم میلادی با خانواده‌های ارمنی آشنایی داشته‌اند و از وضعیت حقیقی زنان این جامعه آگاه بوده‌اند (کتیرایی، ۱۳۴۹: ۵۴).

در داستان «ریش گرو گیس» اثر سعید نفیسی، مؤلف از شخصیت مادام بکیان، خیاطی ارمنی، یاد می‌کند که برای طبقات بالای جامعه لباس می‌دوزد (نفیسی، ۱۳۷۹: ۴۴-۴۵).

در رمان *سوروشون* اثر سیمین دانشور که فضای جامعه شیراز مابین سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۵ را ترسیم می‌کند، اشاراتی به پرستارهای ارمنی وجود دارد. از خلال خاطرات عمه فاطمه، یکی از شخصیت‌های رمان، با پدرش آشنا می‌شویم که یک مؤمن حقیقی و آزادمش و دلسوز بوده است. او علاوه بر میانجیگری برای جهودهای محله در کلاتری، برای آن‌هایی هم که در نتیجه غارت زخمی شده بودند، یک مریضخانه تأسیس می‌کند و یک دکتر خارجی و چند پرستار ارمنی را خلاف نظر عمه به بالینشان می‌برد (دانشور، ۱۳۹۵: ۷۵).

شخصیت مادام هاکوپیان در داستان «تاریخچه اتاق من» اثر بزرگ علوی یک زن کاری و توانا و باوقار و زحمتکش است که فرزندانش را به تنهایی بزرگ کرده است و آن‌ها را بی نهایت دوست دارد. او به دلیل نیاز مالی یک زوج آلمانی و روسی را در یکی از اتاق‌های خانه خود اقامت می‌دهد و در تمام این مدت برای آسودگی آن‌ها تلاش می‌کند. باین حال پس از مدتی به عشقبازی زن آلمانی با پسر ارشد خود پی می‌برد و بر سر این ماجرا عامل ناخواسته کشته شدن پسر به دست شوهر خانم می‌شود (علوی، ۱۳۱۳: ۵۰-۶۶).

همان‌طور که در شواهد فوق دیده می‌شود، عده‌ای از نویسندگان ایرانی به نگارش و تصویرسازی از زنان ارمنی به صورت حقیقی دست زده‌اند و تصاویر قابل قبولی از زنان ارمنی کاری و خانه‌دار به وجود آورده‌اند. شخصیت مادام هاکوپیان نه تنها یک زن زحمت کش و جسور است، بلکه از ویژگی‌های والای انسانی مانند دلپاکی و مهربانی نسبت به بیگانگان برخوردار است و عقیده‌ای مشخص در خصوص وفاداری زن به شوهر، احترام به قوانین ازدواج و خانواده دارد.

می‌توان گفت که علی‌رغم مطلع بودن نویسندگان ایرانی از وضعیت جامعه ارمنی و خصوصاً از وضعیت زنان این جامعه، استروئیتی که از زنان زیبا و آزاد ارمنی در ادبیات به وجود آمده بود، آنچنان مؤثر بود که تا زمان جدید در آثار نویسندگان مختلف بروز می‌یافت و در عمل و پس از آن چهره واقعی و عادی زن ارمنی تحت تأثیر نگاه اگزوتیک و تنانه نویسنده ایرانی به زن ارمنی قرار گرفته است.

۶. بررسی داده‌ها

در این بخش که یکی از مهم‌ترین بخش‌های این پژوهش است، به تحلیل مختصر داده‌های استخراج شده از آثار منثور نویسندگان ایرانی می‌پردازیم. آنچه قابل توجه است، این است که در این آثار تصویر «اینجا» در مقابل «آنجا» و «من» یا «خودی» در مقابل «دیگری» قرار می‌گیرد.

با توجه به داده‌های بررسی شده، می‌توان گفت که در ایران به جامعه ارمنی به عنوان یک دیگری درونی نگریسته می‌شده است. در این تصویر اغلب در نگاه اول از لحاظ مکانی «اینجا» و «آنجا» بین ایرانیان و ارامنه مرزی نداشته است. شخصیت‌های هاسمیک یا نرگس در ایران زمین می‌زیستند و به همین خاطر تشخیص مرز بین جامعه ارمنی و ایرانی در نگاه اول دشوار است؛ در حقیقت، با اینکه مرزهای جغرافیایی یکی بوده‌اند، مرزهای تخیلی همیشه این دو جامعه را از هم جدا می‌کردند. این مسئله در تحلیل «من» ایرانی و «دیگری» ارمنی بیشتر به چشم می‌خورد. در مسائلی مانند زناشویی با زنان ارمنی «من» ایرانی همیشه از «دیگری» ارمنی متمایز می‌شود و هر نوع آمیزش یا زناشویی با این زنان یا باعث آبروریزی خانواده خواهد شد، یا به عنوان یک حادثه نیمه تخیلی و آرمانی مانند برقراری ارتباط جنسی در رمان *طوطی* نوشته زکریا هاشمی تعریف می‌شود. در مواردی هم که ازدواج با زن ارمنی مطرح شده، از کلیشه‌های ادبی قدیمی مانند ازدواج خسرو و شیرین استفاده می‌شود. در این موقعیت‌ها، نویسنده شیرین را ایرانی الاصل می‌نامد و بدین ترتیب به این ازدواج در نگاه جامعه رسمیت می‌بخشد. جالب

است که در رابطه با زنان کارگر مانند مادام هاکوپیان در داستان «تاریخچه اتاق من» اثر بزرگ علوی این تفاوت آنچنان بارز نیست و تضاد بین «من» و «دیگری» در عمل دیده نمی‌شود.

۷. نتیجه‌گیری

سیمای زنان ارمنی در ادبیات داستانی فارسی را می‌توان در دو گروه کلی جای داد: زنان زیبایی اغواگر و آزاد و زنان کارگر و زحمتکش. در گروه اول آنچه مورد توجه نویسندگان است، زیبایی و جذابیت ظاهری زنان و دختران ارمنی، آزادانه رفتار کردن آن‌ها و میل به زناشویی با آنان علی‌رغم ممنوعیت است. این تصویر ریشه در ادبیات دوره‌های پیشین دارد و تبدیل به یک کلان‌الگو شده است که می‌تواند با واقعیت تناسب چندانی نداشته باشد. در بسیاری از موارد، زیبایی ویژگی اصلی زنان ارمنی محسوب می‌شود و این مسئله باعث می‌شود از عمق شخصیت آنان کاسته شود که می‌توان آن را رویکردی زن‌ستیزانه قلمداد کرد. این نگاه ناشی از این باور است که زیبایی ظاهری الزاما موجب بدکارگی و رهایی از قیود اخلاقی و اجتماعی این زنان می‌گردد که این نیز به نوبه خود نتیجه نسبت دادن آرامنه به فرهنگ اروپایی و غربی است. از سوی دیگر زیبایی زنان ارمنی و در عین حال ممنوعیت و حرام دانستن زناشویی با آنان، باعث شده است که این اقلیت تبدیل به یک گروه اگزوتیک داخلی شوند. همچنین نویسندگان اغلب به عنوان تمهیدی برای بیان مسائل تابو در جامعه (مانند خیانت زن به شوهر) از شخصیت‌های ارمنی استفاده می‌کردند.

در دسته دوم، نمونه‌هایی از حضور زنان ارمنی در ادبیات داستانی فارسی مطرح شده است که آنان را خلاف کلیشه موجود، زنانی مستقل و توانا در عرصه اجتماع و اقتصاد نشان می‌دهد. این مسئله به ما یادآوری می‌کند که نویسندگان دیدی همه‌جانبه داشته‌اند باین حال نگاه اول بر این نگاه دوم غلبه دارد.

کتاب‌نامه

- آژند، یعقوب. (۱۳۷۳۹). نمایشنامه‌نویسی در ایران از آغاز تا ۱۳۲۰ هـ-ق. تهران. چاپ اول. نشر نی
- بهروز، ذبیح. (۱۳۰۶). شاه ایران و بانوی ارمن. تهران. مطبعه فاروس.
- پناهی، ن. آ. (۱۳۸۶). زمستان. شخصیت شیرین در منظومه خسرو و شیرین نظامی. نشریه نامه پارسی. ۵۶-

بررسی جامعه‌شناختی سیمای زن ارمنی در ... (اوسانا باغومیان و دیگران) ۲۱۷

- جمال‌زاده، محمدعلی. (۱۳۵۳). *صحرای محشر*. چاپ دوم. تهران، خرمی
- چوبک، صادق. (۱۳۵۲). *سنگ صبور*. چاپ دوم. تهران. سازمان انتشارات جاویدان.
- حسینی، مریم. (۱۳۹۹). *ریشه‌های زن‌ستیزی در ادبیات کلاسیک فارسی*. چاپ پنجم. تهران. چشمه
- حقوقی، محمد. (۱۳۷۷). *مروری بر تاریخ ادب و ادبیات امروز ایران (نثر و داستان)*. چاپ اول. تهران. قطره
- دانشور، سیمین. (۱۳۶۱). *شهری چون بهشت*. تهران. چاپ پنجم. انتشاران خوارزمی
- دانشور، سیمین. (۱۳۸۰). *به کی سلام کنم*. تهران. چاپ پنجم. انتشارات خوارزمی
- دانشور، سیمین. (۱۳۹۵). *سووشون*. تهران. انتشارات خوارزمی
- صادقی، میرجمال. (۱۳۴۷). *شب‌های تماشا و گل‌زرد*. چاپ اول. تهران. نیل
- میرعابدینی، حسن. (۱۳۸۰). *صد سال داستان‌نویسی ایران*. چاپ دوم. تهران. چشمه
- طابوف، عبدالرحیم. (۱۳۴۷). *مسالک‌المحسنین*. چاپ‌شده از روی چاپ قاهره. چاپ اول. تهران. شرکت سهامی کتاب‌های جیبی
- عطار نیشابوری، شیخ فریدالدین. *منطق‌الطیر* (۱۳۸۳)، مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی. چاپ اول. تهران. سخن
- علوی، بزرگ. (۱۳۱۳) *چمدان*. تهران. چاپ اول. کتابخانه مطبوعه دانش
- علوی، بزرگ. (۱۴۰۰) *میرزا*. تهران. چاپ هفتم. مؤسسه انتشارات نگاه
- کتیرایی، محمود. (۱۳۴۹) *صادق هدایت*. تهران. چاپ اول. انتشارات فرزین.
- نامور مطلق، بهمن. (۱۳۸۸) *زمستان ۱۲. درآمدی بر تصویرشناسی*. معرفی یک روش نقد ادبی و هداری در *ادبیات تطبیقی*. نشریه مطالعاتی ادبیات تطبیقی. ۱۳۸-۱۱۹
- نانکت، لیتسیا. (۱۳۹۰). *تصویرشناسی به منزله خوانش متون نثر معاصر فرانسه و فارسی*. ادبیات تطبیقی، ۱۱۰-۱۰۰
- نفیسی، سعید. (۱۳۷۹) *ستارگان سیاه*. چاپ اول. تهران. انتشارات مجید
- هشامی، زکریا. (۱۳۷۷) *طوطی*. تهران. چاپ پنجم. نگاه مطبوعاتی هدف
- هدایت، صادق. (۱۳۴۲) *سگ ولگرد*. چاپ هفتم. تهران. مؤسسه انتشارات امیرکبیر

Barry, James (2019). *Armenian Christians in Iran. Ethnicity, Religion, and Identity in the Islamic Republic*. Cambridge: Cambridge University Press.

Berberyan, Hourii (2018). *Armenians and the Iranian Constitutional Revolution of 1905-1911*. New York, London: Routledge.

- Joep Leerssen, Manfred Beller (2007). *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: A Critical Survey*. Amsterdam- New York: Rodopi.
- Le Juez, Brigitte (2021). *Cosmopolitan Theory: Examining the Dislocation Imagology*. *Metacritic journal for comparative studies and theory*, 7.2, 6-27.
- Raymond Corbey, J. T. (1991). *Alterity, Identity, Image Selves and Others in Society and Scholarship*. Amsterdam: Rodopi, B.V.
- Seyed-Gohrab, A. (2015). *A History of Persian Literature. The Literature of the Early 20th Century from the Constitutional Period to the Reza Shah (Vol. (Vol. XI))*. London • New York: Bloomsbury Publishing.
- Ощепков, Алексей. (2010). *Имагология. Энциклопедия гуманитарных наук*, 1, 251-253.
- Поляков, Олег. (2013). *Принципы культурной имагологии Даниэля-Анри Пажо*. *Филология и культура*, 2(32), 181-184.
- Բայրուրդյան, Վահան (2013). *Իրանի հայ համայնքը. Արդի հիմնախնդիրներ*. Երևան: Լուսակն.
- Գևորգյան, Գառնիկ (2012). *Հայերը և Հայաստանը ժամանակակից պարսից պատմավեպում. Մերձավոր արևելք. լեզվաբանություն, գրականություն և պատմություն*, 101-108.
- Սաֆրաստյան, Լիլիթ (2010). *Հայի կերպարը արդի իրանական գրականության մեջ. Լրաբեր հասարակական գիտությունների*, 323-329.

